

«МАНАС» - КЫРГЫЗ ТИЛИНЕ ТУРГУЗУЛГАН ЭСТЕЛИК

Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгы, көркөм сөз өнөрү, «Манас» эпосунун сөз байлыгы жөнүндө баяндалат.

Негизги сөздөр: Манас эпосу, оозеки чыгармачылык, тарбиялык мааниси, тарых, сөз кудурети.

MANAS - A MONUMENT ERECTED IN THE KYRGYZ LANGUAGE

In this article discussed about the Kyrgyz nations verbal creativity, dramatic art and the rich vocabulary of the epic Manas.

Key words: Manas epic, verbal creativity, educational value, the history, the power of speech.

Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгы мазмуну, көлөмү жагынан таң каларлык бай жана түгөнгүс кенч. Эл жараткан оозеки көркөм чыгармалардын көптөгөн үлгүлөрү өткөндүн үнү, жаңынын жаңырыгы катары эстетикалык ырахат тартуулап бүгүнкү күндө да өз күчүн жоготпой келүүдө. Албетте бул ата- бабаларыбыздын чечен тилдүү, таамай сөздүү, уккулуктуу, образдуу сүйлөгөндүгүнөн, тилге өзгөчө маани берип, жогору баалагандыгынан кабарланат. Алардын тилинин жана сөз кудуретинин күчтүүлүгүнөн улам бешик ырларынан баштап «Манас» эпосуна чейинки чыгармаларды оозеки жаратып, өнүктүрүп, сактап бүгүнкү күнгө чейин жеткирилиши биз үчүн орду толгус чоң сыймык. Алар ырым, эм- домдон тартып дарымга, кошокко чейинки үрп-адат ырлары, арман, мактоо-кордоодон тартып сүйүү ырларына чейинки чыгармалар, ондогон миң сап ырдан турган турмуштук, баатырдык эпостор.

«Манас» мааниси, эл турмушунан алган орду жактан кыргыздардын улуттук сыймыгы, ата-бабабыз тарыхта аты белгилүү болгон үч миң жылдан ашуун убактан бери басып өткөн узак жолундагы руханий табылгаларын, билгендери менен жашоо тажрыйбасында топтогондорунун орчундууларын, башынан өткөргөн өйдө-ылдыйлуу окуялардын негизгилерин дээрлик бүт чогулткан бай казынанын милдетин аткарып, элибиздин ыйык тутуп, муундан-муунга бөксөртпөй сактап, байытып келе жаткан улуу мурасы, көркөм сөз өнөрүнүн туундусу. Эпостун мазмунунда түпкү теги турмуштун өзүнө, эл башынан өткөргөн чындык көрүнүштөрүнө таянып, элестүү көрүнүшкө айландырылган ар кандай мүнөздөгү түрдүү окуяларды баяндоодо өнөр алды кызыл тилдин ордун белгилебей коюуга болбойт.

Эл арасында чоң кадыр-баркка жетишкен чыгарма өтө көп аткарылган, калк арасындагы мыкты таланттардын талыкпас эмгектери аркылуу көркөмдүктүн жогорку чегине жеткирилип, таасирлүү сөз өнөрүнүн бийик үлгүсүнө айланган. Буга «Манастын» ыр саптарында кеңири жолуккан:

Алтын менен күмүштүн
Ширөөсүнөн бүткөндөй.
Асман менен жериңдин,
Тирөөсүнөн бүткөндөй.
Айың менен күнүңдүн,
Бир өзүнөн бүткөндөй(1)

деген сыяктуу салыштыруулар

«Сыдырым сырты жайлаган

Сызылтып казы чайнаган»...
деген элестүү сыпаттамалар,
«Шиберге койсо өрт кеткен,
Шилтегени мүрт кеткен» -(2)

деген сыяктуу күчтүү сүрөттөөлөр далил болот.

«Манас»- көркөм сөз өнөрүнүн туундусу. Аалам укмуштары кеңири маалым, белгилүү болгон эстеликтер маданий мураска жатса, кыргыз эпосу руханий мурас, болгондо да көчмөн элдердин бири жараткан үлгү. Бирок, ушул белги «Манаска» башка жалпы адамзаттык укмуштардын арасында артыкчылык орун берет. Анткени таш, металл башка ар кандай материалдардан турган ар бир улуу мурас, укмуш эстелик курулуш материалы канчалык катуу болгону, ушуга байланыштуу түбөлүктүү сыяктанган менен алар убакыттын, климаттык чөйрөнүн терс таасир туушугушу мүмкүн жана ушуга ылайык алгачкы сапат-касиеттерин ушул үлгүсүндө дайыма сактап тура албай, эскирүү, мыкты белгилеринен ажыроого мажбур болот. Ал эми кирпичтери элдин сүйлөө тилинин тунук сөз берметтеринен кыналган «Манас» көркөмдүк деңгээлин дайым бөксөртпөй, бир деңгээлде түбөлүк сактай алат.

Чындыгында, касиеттүү кыргыз эли «Манас»эпосун жалаң сөз берметтеринен курап, катуу кастарлап ушул мезгилге чейин жеткирди. Келечек муундары да сөз өнөрүнүн күчүн жогору тутуп, өзүнөн кийинки муундарга өткөрүүнү башкы милдет катары сезүүсү абзел.

Бекеринен «Манас» эпосунун темасынын ар жактуулугун, мазмунунун тереңдигин, өзгөчө бийик көркөмдүк деңгээлин эске алып залкар жазуучу Ч.Айтматов бул чыгарманы кыргыз искусствосунун туу чокусу деп атаган чыгаар. «Манаска» таандык мыкты касиеттерди көптөгөн убакыт аралык эл башынан өткөргөндү чагылдырган терең мазмунун берген маалыматтардын өзгөчө кенендигин, угуучуларга эстетикалык ырахат тартуулаган көркөмдүүлүгүнүн жогорку бийик үлгүсүн, түптүү калк кыргыздардын көптү башынан өткөргөн жана жашаган тарыхый жолундагы орчундуу табылгаларын ичине батырып казыналык милдетти аткарган зор көлөмүн эске алганда кыргыздар жараткан керемет деп айтууга негиз бар.

Кыргыз турмушунда «Манас» эпосунун кадыр –баркы абдан жогору. Анын тексттеринде айтылуучу

« Бөлүнсөң бөрү жеп кетет,
Бөлүнүп калды кыргыз деп!-деп,
Бөлөк элге кеп кетет.
Жарылсаң ууру алуучу,
Жарылып калды кыргыз!- деп,
Жаманатты кылуучу»- деген(3)

ыр саптары накыл сөзгө айланып, турмушта кеңири пайдаланылат. Ошондой эле адамзат жашоосунда эр жигиттин аялга койгон талаптары «Манастагы» төмөнкү сөздөрдөн учуратууга болот:

Оймоктуудан узду алам,
Оюмда жүргөн кызды алам.
Керемети кеңди алам,
Акыл-эси ошонун
Мени менен теңди алам.
Алты жылдык зыянды,
Биле турган кызды алам.
Акыл кошуп жаныма,
Жүрө турган кызды алам.
Жан жолдошко жаман сөз,
Айтпай турган кызды алам.
Жаман жерге жамбаштап,

Жатпай турган кызды алам.
Бейбаштардын үйүнө,
Кирбей турган кызды алам.
Бежайлык менен кесирди,
Билбей турган кызды алам.(4)

«Манас» эпосунда аялдарга, энелерге колуктуларга көп поэтикалык саптар арналып, элдик тилдин күчү менен иш жүзүнө ашырылган.

«Манас» көркөм чыгарма болгондуктан, анда күчтүү көркөм жалпылоо бар, образдар типтүү мүнөздөргө ээ. Эпостогу өтө кеңири жолугуучу көркөм каражаттардын бири эпитет. Мисалы: эр, шер, кабылан, бөрү, канн, падыша, султан, төрө ж.б. Эпосто ошону менен бирге салтык мүнөзгө ээ поэтикалык ыкмалар да кеңири учурайт. Элдин тынч турмушун согуштук эпизоддорду сүрөттөдө манасчылар туруктуу салттык поэтикалык ыкмаларга кеңири кайрылышат. Мисалы, бир окуядан экинчи окуяга өтөрдө «муну мындай таштайлы, эми Манастан кабар баштайлы» деген өңдүү ыр саптары колдонулса кыргыз жергесинин байлыгын, кооздугун сүрөттөдө:

Алмасы аттын башындай
Жаңгагы сайдын ташындай
Салтанаты ушундай
Алтын, күмүш кени бар
Агарган сайдын ташындай –(5)

деген өңдүү ыр саптары көп учурайт.

Элибиздин кудрет тартуулаган тилинин көркөмдүүлүгүнөн, чечен, таамай сөздүү, уккулуктуу сүйлөгөндүгүнөн улам мазмуну ар кандай окуяларга бай, дүйнө элдеринин биринде да учурабаган зор көлөмдүү, океандай «Манас» эпосу жаралып, түбөлүк кыргыз тилине тургузулган эстелик бойдон кала бермекчи.

Адабияттар:

1. Сыдыков А. “Манас” эпосундагы салттык көрүнүштөр, Бишкек, 2004-ж.
2. “Манас” энциклопедиясы, Бишкек, 1995-ж.
3. Жакыпбеков А. Теңири Манас. Бишкек, 1994-ж.
4. Кыргыз адабиятынын тарыхынан. Бишкек, 2004-ж.